

Stad en Land van Breda in “De Oranjeboom”, 1948-1998

door

PAUL M.M. KLEP

Nu het vijftigste deel van het jaarboek *De Oranjeboom* aangeboden is, mag er wel eens met aandacht en plezier teruggekeken worden op de indrukwekkende historische bijdrage van deze bekende reeks.¹ Sedert 1948 is een fraai vormgegeven en steeds uitstekend verzorgde optocht van jaarboeken aan ons voorbijgetrokken. Het gevoel bij een optocht aanwezig te zijn wordt nog versterkt doordat men dankzij de jaarlijkse ledenlijsten kan weten welke personen eraan hebben deelgenomen. Als men zich vervolgens realiseert hoe vele jaren sommige leden dit al volhouden of hebben volgehouden, maakt zich een diep gevoel van bewondering voor gebleken trouw lidmaatschap van de lezer meester.

Een fraaie optocht moge het zijn, deze vijftig delen, een carnavalsstoet kan men het niet noemen, want echt uitbundig is het jaarboek *De Oranjeboom* niet. Wel mag men vaststellen dat het Jaarboek altijd een uitstekende wetenschappelijke reputatie heeft gehad, wat onder meer blijkt uit de besprekingen in de *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, het tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap. Bovendien vindt men in vele wetenschappelijke publicaties, ook op nationaal niveau, verwijzingen naar artikelen uit *De Oranjeboom*. Bijdragen betreffende de Middeleeuwen en de vroege Nieuwe Tijd lijken daarbij het meeste aftrek te hebben gevonden.

In het kort bestek van deze bijdrage kan geen recht gedaan worden aan de indrukwekkende diversiteit van thema's en methoden die de honderden auteurs van *De Oranjeboom* in de loop van de laatste vijftig jaar gehanteerd hebben. Ik wil me beperken tot een thema dat in de naam van het Jaarboek besloten ligt. Daarbij doel ik op het feit dat we te maken hebben met een Geschied- en Oudheidkundige Kring van *Stad en Land van Breda*.

Het is van belang bij deze omschrijving te blijven stilstaan. Het is in de eerste plaats typisch een beperkende omschrijving. Immers, uitgedrukt wordt dat men zich absoluut niet wenst te bemoeien met Tilburg of Bergen op Zoom, die moeten hun eigen boontjes doppen. Hier wordt een grens getrokken tussen wij en zij. Ik kom straks op die grens terug, de grens tussen enerzijds die prachtige eenheid van stad en land en anderzijds de rest van de wereld.

De uitdrukking stad en land kan weliswaar opgevat worden als een eenheid, maar dan toch van twee onderscheiden delen. De eenheid blijkt verdeeld te zijn. Er is kennelijk ook een grens tussen stad en land, hoewel de Kring zich haast om die grens weg te poetsen door ze in een adem te noemen, temeer daar er natuurlijk altijd gebrek is aan subsidiërende gemeenten. Deze interne grens is niet toevallig - in veel opzichten zelfs fundamenteel en historisch bepaald - en al evenmin bijzonder. Ook elders in de Nederlanden wemelt het van de historische omschrijvingen als Stad en Land, Stad en Ommeland, Stad en Kuip, Stad en Meijerij, allemaal uitdrukkingen van eenzelfde type dualiteit van stedelijke en rurale gemeenschap.

Dat men in 1948 niet koos voor een enge, kleinstedelijke opzet van de Kring en van het Jaarboek is zeer toe te juichen. Immers ook in historisch opzicht zijn de interrelaties tussen de stad en de dorpen uitermate belangrijk. Dat men daarbij koos voor de dualistische uitdrukking Stad en Land van Breda is begrijpelijk, zeker onder historici. Deze uitdrukking sloot immers aan op een traditie van geschiedschrijving en vooral ook van administratie en justitie in het Ancien Regime. Grote vertegenwoordiger van deze traditie onder historici is Thomas Ernst van Goor met zijn fameuze *Beschryving der Stadt en Lande van Breda*, een kloek boekwerk dat in 1744 verscheen.² Van Goor ontwijkt systematisch uitdrukkingen als “de heerlijkheid van Breda” of “de Baronie van Breda” waarmee hij het geheel had kunnen aanduiden. Hij wil kennelijk recht doen aan zowel de dualiteit als de evenwaardigheid van Stad en Land. Ik beperk mij tot drie illustraties hiervan.

Allereerst de indeling van zijn boek. Naast elkaar, in afzonderlijke delen, behandelt hij respectievelijk stad en land. Als jurist en als bestuurder moet hij doordrongen zijn geweest van de op een aantal punten gelijkwaardige en complementaire positie van beide onderdelen van de heerlijkheid Breda. Ten tweede laat Van Goor het onderscheiden karakter van het gebied zien aan de hand van de eed van trouw die de heer en de bevolking van de heerlijkheid elkaar zwoeren. De eed van de heer bevestigt eerst de rechten van de poorteren van de stad en vervolgens de rechten van de ingezetenen der dorpen. En ook de eed van de onderdanen wordt door Van Goor weergegeven als een eed van respectievelijk stedelingen en dorpelingen, gezamenlijk en afzonderlijk.³ Als laatste voorbeeld wijs ik op het feit dat Van Goor niet alleen het wapen afbeeldt van de stad Breda maar ook van het Land van Breda als geheel.⁴

In hoeverre ziet hij het platteland van Breda als een echte eenheid? Uit zijn betoog blijkt dat hij zich heel goed realiseert dat de natuurlijke gesteldheid in het gebied sterk verschilt, met rijke klei- en zavelgronden in het noorden en uitgestrekte heiden en wildernissen in het zuiden. Uit de fiscaliteit van die dagen weet hij heel goed dat de bevolkingsomvang en welvaart van de dorpen van het noorden en het zuiden sterk uiteenlopen en hun draagkracht navenant. Etten telt drie keer zoveel inwoners als Alphen maar betaalt vijf keer zoveel in de lasten van het Land van Breda.

Volgen we Van Goor nog even in zijn rondgang door de dorpen van het land van Breda, dan lezen we korte geschiedenissen van Roosendaal, Etten en Princenhage in het westen, Terheijden, Teteringen, Oosterhout en Dongen in het noorden en Gilze, Ginneken, Chaam, Alphen, Baarle, Rijsbergen en Zundert in het oosten en zuiden. Misschien vinden we het achteraf allemaal nogal erg beknopt, dynastiek en institutioneel wat hij daar opgeschreven heeft, zijn boodschap is niettemin

duidelijk: deze dorpen zijn allemaal gemeenschappen met een heel eigen geschiedenis, meestal uitgedrukt in termen van parochievorming en verkrijging van vrijheden en rechten van de heer. Zij zijn echter verenigd door het feit dat zij allen zich op hetzelfde centrum richten, dezelfde heer kennen en daardoor bepaalde gemeenschappelijke rechten en plichten hebben.

Zo laat van Goor zien dat er wezenlijke banden bestaan die het hele gebied omvatten en die het beklemtonen van de eenheid, dualiteit en evenwaardigheid van Stad en Land van Breda rechtvaardigen. Kijken we nu naar het aantal pagina's dat Van Goor besteedde aan respectievelijk Stad en Land, dan blijkt dat zijn principes toch niet zo heel zwaar wogen. Volgens Van Goors eigen cijfers telde het platteland circa 31.000 zielen en hij wist uit de fiscaliteit natuurlijk heel goed dat Breda maar hoogstens 9.000 inwoners had. Had hij hier echt rekening mee gehouden dan had hij van zijn 350 bladzijden tekst er maar 80 aan de stad mogen geven en 270 aan de dorpen moeten toedelen. Daar komt helemaal niets van terecht. De stad krijgt er niet 80, maar ruim 300, terwijl de dorpen er met 44 in plaats van 270 wel heel bekaaid van afkomen. Hier weegt gewoon de hoogheid van de stad door, waar alle belangrijke functies van justitie, administratie en defensie zijn gevestigd en waar ook niet-agrarische productie, handel en transport gecentraliseerd zijn. Deze stad was eenvoudigweg het centrum van het hele gebied en kreeg daarom bijna 90% van de bladzijden.

De vraag wat een meer redelijke verdeling zou zijn geweest laat ik wijselijk achterwege. Van Goor is al meer dan genoeg op de pijnbank gelegd. Liever vraag ik me af of het jaarboek *De Oranjeboom* ook zo 'oneerlijk' is geweest, zo sterk is gedomineerd door hiërarchisch denken tussen stad en platteland.

Hoe is *De Oranjeboom* te werk gegaan bij het verdelen van de wetenschappelijke aandacht over Stad en Land van Breda? Dat valt geweldig mee. Slechts 66% van de bijdragen heeft alleen op Breda betrekking, tegen 90% bij Van Goor.⁵ Dit is nog des te meer te prijzen, als we bedenken dat in de laatste vijftig jaar het relatief gewicht van de stad Breda in de voormalige Baronie veel groter was dan in de tijd van Van Goor. De uitslag van deze test is dat, gemeten aan de bevolking, *De Oranjeboom* buitengewoon eerlijk is geweest, en dat Van Goor tot een echte stedeling kan worden gereduceerd.

Een aardig punt is nog dat de tweedeling in de grondgesteldheid van het Land van Breda, die Van Goor al signaleerde, in het ledenbestand van de Kring voortbestaat. De noordelijke gemeenten leveren de meeste artikelen en de meeste leden, terwijl de zuidelijke dorpen zich veel minder laten zien. Het verschil in welvaart tussen het noordelijke en zuidelijke land is intussen goeddeels opgeheven. Zou het echt nog altijd een rol spelen dat deze zuidelijke dorpen in de vroege dertiende eeuw nog niet tot het Land van Breda behoorden en pas door erf, koop of pandschap aan de heer van Breda zijn gekomen? Soms lijken verbazingwekkende continuïteiten aan het werk te zijn.

Nu het Land aan de orde is, mag met gepaste deemoed Roosendaal ter sprake worden gebracht, een van de trotse Vrijheden van het Land van Breda. Dit 'aanzienlijk vleck' om Van Goor te citeren, ontbreekt praktisch geheel in *De Oranjeboom* en in het ledenbestand. Dit is niet verbazingwekkend als men weet dat hun eigen jaar-

boek *De Ghulden Roos* reeds in 1941 is begonnen. De Kring is in zijn opzet om het Land van Breda af te dekken hier van meet af aan onvolledig geweest. Men kan zich voorstellen dat de Kring achteraf vindt dat de verdelingen van 1287 tussen de heren van Bergen op Zoom en Breda en de vervolverdeeling in 1458 van het gemeene Land van Breda voor ernstige kritiek vatbaar zijn. Roosendaal, Bredase enclave in Bergs gebied. Dat is toch vragen om moeilijkheden. Mijn stelling is dat het Land en eigenlijk ook de Kring beter af zouden zijn geweest met het aangrenzende Hoeven en Oudenbosch in plaats van het verre Roosendaal.

Het zou saai worden en te veel ruimte in beslag nemen als hier alle artikelen van *De Oranjeboom* van de laatste 50 jaar zouden worden besproken. Ik wil volstaan met twee korte beschouwingen. De eerste betreft de vraag hoe *De Oranjeboom* met het thema Stad en Land in de laatste 50 jaar is omgegaan. Hoe heeft de redactie dit ingevuld? Zo wordt het karakter van *De Oranjeboom* zichtbaar. De tweede beschouwing is een poging om het publicatieprofiel van *De Oranjeboom* nader te begrijpen door dit te verbinden met mentale ontwikkelingen in Stad en Land.

Eerst dan over de wijze waarop Stad en Land zijn behandeld. Laat men in memoria van overleden leden, bibliografische overzichten - onder meer de uitstekende overzichten van J.M.F. IJsseling - en enkele meer instrumentele en overige bijdragen buiten beschouwing, dan blijken er in de vijftig delen 324 historische studies te zijn gepubliceerd. Deze wil ik verdelen over drie categorieën, en wel op basis van de volgende redenering. Ik ga ervan uit dat in principe er drie benaderingen van stad en platteland denkbaar zijn.

1. De eerste categorie wordt gevormd door de plaatsgebonden studies gesitueerd in de stad Breda of in één van de dorpen. In deze categorie maken de auteurs uitvergrotingen van historische bijzonderheden.
2. De tweede categorie is niet gericht op bijzondere gebeurtenissen binnen een gemeente, maar behandelt een bepaald aspect van het totale gebied van de gehele regio Breda. Stad en platteland worden hier tesamen genomen en als de te onderzoeken totaliteit beschouwd, waarbij in de regel onderscheid tussen gemeenten gemaakt zal worden.
3. De derde benadering ziet de regio Breda als een aspect van de meer algemene geschiedenis der Nederlanden en houdt zich ook bezig met verhoudingen en vergelijkingen van Stad en Land van Breda met andere gebieden in de buurt.

In welke mate vinden we deze drie rubrieken in *De Oranjeboom* van de afgelopen vijftig jaar terug? Wat de eerste categorie betreft moeten we vaststellen dat de microscoop veel en met overgave is gehanteerd. Er zijn zeer veel plaatsgebonden studies gepubliceerd. De oudheidkundige en historische bijdragen over markante personen, vestingwerken, statige huizen, kerken, landgoederen, hoeven, molens, moeren, polders en rivieren zijn ruim vertegenwoordigd met als belangrijke auteurs o.m. P.C. Boeren, F.A. Brekelmans, K.A.H.W. Leenders, J.H. van Mosselveld en H. Vriend. Het biografische genre heeft vele bewonderenswaardige pennevruchten opgeleverd, waarbij leden van de Bredase heerlijke dynastie van Oranje-Nassau natuurlijk een belangrijke plaats innemen.⁶

Onder de plaatsgebonden studies vindt men ook beroemde of karakteristieke gebeurtenissen die vaak een fraai beeld geven van een historische periode en van een eventuele breuk daarin. Het beroemde Turfschip van Breda heeft heel wat pennen in beweging gezet. De Lepper was een auteur die gaarne voorvallen en gebeurtenissen gebruikte om een historisch beeld te presenteren.

Plaatsgebonden zijn ook de bijdragen over instituties en organisaties. Ook zij leveren vaak boeiende uitvergrotingen van de samenleving. Ik denk hierbij aan studies over het ijkwezen, de brandweer, het tuchthuis, de bank van lening, de weeskamer, de rekerijderskamers, allemaal in Breda.

Het aardige van de institutionele en oudheidkundige bijdragen is dat zij in de regel een veel langere tijdsbalk hebben dan de bijdragen over personen en gebeurtenissen. Vaak behandelen zij perioden van 100, 200 of zelfs 300 jaar. Daartegenover staat dat de behandelde perioden van personen en gebeurtenissen weliswaar veel korter zijn, maar heel breed behandeld worden. In biografisch getinte artikelen zoals die over Van Gogh in Zundert en Van Gogh in Etten is de historische tijd beperkt tot enkele jaren, maar kijken de auteurs, resp. Brekelmans en Van Geertruy, naar allerlei aspecten rond de familie Van Gogh.

De tweede categorie bevat de bijdragen die expliciet het gehele gebied van stad en land omvatten en waarin (bijna) alle gemeenten aan de orde komen. Ik heb met enige goede wil in de loop van deze bijna vijftig jaar welgeteld 14 bijdragen kunnen vinden die in deze categorie passen. Een van de fraaiste voorbeelden vind ik de bijdrage van Anieta van Geertruy die het effect van de Oostenrijkse Successieoorlog op Stad en Land laat zien. Hier wordt men deelgenoot van de samenhang, de tegenstellingen en de samenwerking in de Baronie als geheel. A. Kappelhof heeft enkele stevige bijdragen geleverd over ziekte en bevolkingsgroei in de Baronie in de 17de en 18de eeuw, waardoor verschillen tussen dorpen in de Baronie duidelijk naar voren komen. Hetzelfde geldt voor een bijdrage van Van Haastert over de medici in de gemeenten van het arrondissement Breda in de 19^e eeuw, en voor een groot artikel over de sociaal-economische toestand in de Baronie in 1862, samengesteld door een groep auteurs, een fraai voorbeeld van teamwork. Van Ham, Cerutti, De Lepper en Hallema hebben hun best gedaan een beeld van de gehele Baronie te geven in verband met symbolische, fiscale, politionele en religieuze zaken. In de laatste twee delen komen liefst drie 'Baronie-afdekkende' bijdragen voor: twee grondige studies over criminaliteit in Stad en Land van Pisters en Van Riemsdijk en één interessante cultuurhistorische bijdrage over het Baronie-monument en de Baronie van Breda van de hand van Otten.

Dankzij deze kleine categorie van 14 studies (4% van het totaal totaal) is het mogelijk althans enigszins na te gaan hoe de samenhang was tussen de gemeenten in de Baronie. Bovendien kunnen we een beeld krijgen van hun overeenkomsten en verschillen, en van veranderingen daarin in de loop van de tijd. Vastgesteld moet worden dat de systematische studie van het geheel van stad en land in *De Oranjeboom* wel opvallend zwak aanwezig is geweest, met een interessante eindsprint. Misschien zou het de aantrekkelijkheid van het Jaarboek ten goede komen als in de toekomst dergelijke studies wat meer zouden verschijnen dan in de afgelopen vijftig jaar het geval is geweest.

De allerlaatste categorie betreft de artikelen die de Baronie zien als onderdeel van de Geschiedenis van de Nederlanden. Natuurlijk zal iedereen inzien dat de inwoners van Stad en land van Breda niet op zichzelf hun geschiedenis hebben gevormd, maar dat de politieke, economische en geestelijke invloed van buiten steeds sterk en in sommige perioden buitengewoon sterk is geweest. Toch wordt deze invloed van buiten op de Baronie, en vice versa, heel weinig als thema gekozen. Ik heb 23 bijdragen geteld die de interrelaties met de buitenwereld als thema hadden. Dat is 7% van het totaal aantal bijdragen. Verreweg de meeste gaan over politieke verhoudingen en conflicten. De regeling van de grenzen van de Baronie, dynastieke affaires, de militaire en politieke betekenis van Breda in de Tachtigjarige Oorlog, en de verwickelingen van de Tweede Wereldoorlog, dat zijn de belangrijkste thema's. Zij overheersen het beeld van de bindingen naar buiten. Slechts een enkele studie betreft het handelsverkeer en het tramwegennet tussen de Baronie en de buitenwereld, of de afhankelijkheid van de Baronie van Brabantse waterstaatswerken. Voor wat de culturele en mentale invloeden betreft heb ik eerlijk gezegd nauwelijks een overtuigende bijdrage kunnen vinden, wel veel indicaties in plaatsgebonden detailstudies. Ook deze derde categorie zou relatief wat meer aandacht mogen krijgen.

De conclusie van deze beperkte analyse van de talrijke fraaie vruchten van *De Oranjeboom* moet luiden dat de typische locale detailstudies de meerderheid vormen. Hoe groot is die meerderheid precies? Van de 324 studies blijken maar er liefst 287 tot deze categorie te behoren. Dat is 89% (zie ook tabel 1 aan het einde van deze bijdrage). Er is dus geen grote, maar overweldigende meerderheid van locale detailstudies. Kijken we naar de laatste vier groene delen, is er dan een verandering te bespeuren? Het antwoord is nee: deze jaargangen zijn in dezelfde mate gewijd aan locale detailstudies. Is er dan helemaal geen verandering? Jazeker, luidt het wat zorgelijke antwoord: de dominantie van Breda groeit ten koste van het Land. De Bredase bijdragen zijn gestegen van 66% naar 85%. De oneerlijkheid neemt toe, om het zo te zeggen. Wij zijn weer terug bij Van Goor, die 90% scoorde. Deze keer echter niet, zo vermoed ik, uit hoogmoed van de stedelingen, maar door een krachtig en terecht emancipatieproces van heemkundige kringen op het platteland en trouwens ook in de stad zelf.

Als dat zo is, is het dan niet een zwak punt dat *De Oranjeboom* zoveel typisch locale studies voortbrengt? Gaan deze studies niet bijna noodzakelijk verdwijnen naar de per definitie plaatsgebonden heemkundige tijdschriften? Deze gedachte onderstreept het strategisch belang van de tweede en derde categorie.

Bij het bezien van de rijke oogst van *De Oranjeboom* kan niemand zich onttrekken aan de frappante conclusie dat er opvallend weinig aandacht is besteed aan moderne ontwikkelingen in de periode vanaf 1870. Hoewel dit tijdvak uitzonderlijk rijk is aan historische dynamiek en aan archiefbronnen zijn bijdragen zoals bijvoorbeeld van H. Muntjewerff over de Kwatta en van A. Laenen en H. Sprangers over de vakbeweging in Breda en Dongen, een schaars artikel. De Lepper gaf ooit het voorbeeld met de Typografenvereniging en de ziekenverpleging, Visser met een studie over Jan van den Brink. In de dertigjarige periode 1948 -1978 kunnen niettemin slechts 6 bijdragen (= 2% van het gepubliceerde aantal artikelen) geteld worden over moderne

ontwikkelingen, neemt men er nog tien jaarboeken bij, dan stijgt het aantal bijdragen tot 11 (= 4%). Over de volle vijftig jaar kunnen 34 bijdragen geteld worden (= 10%), verreweg de meeste in de laatste jaarboeken (zie tabel 2). Opmerkelijk is dat in 1965 H. van den Eerenbeemt er in slaagde een bundel met acht bijdragen over moderne ontwikkelingen in Breda te publiceren, met evenzoveel auteurs. Ook allerlei andere auteurs en studenten vervaardigden in de loop van de jaren heel wat werkstukken die echter nooit in enigerlei vorm in *De Oranjeboom* terecht kwamen.⁷

Wat betekent dit? We weten uit andere bronnen dat de wetenschappelijk verantwoorde geschiedbeoefening in Nederland sedert 1960 steeds krachtiger verschoven is naar de periode vanaf 1870, overigens zonder verwaarlozing van eerdere tijdvakken.⁸ De geschiedenis van *De Oranjeboom*, zo moeten wij concluderen, wijkt hier opmerkelijk sterk van af. Hoe kan dit ontbreken van de laat-negentiende en de twintigste eeuw en het grote accent op detailstudies van personen en gebouwen uiteindelijk worden geïnterpreteerd? Men kan zich hierbij geïnspireerd weten door de zinspreuk van *De Oranjeboom*: 'Ex arbore fructus', waarbij ik zo vrij ben de Kring te zien als de boom die deze vruchten heeft voortgebracht.

Daartoe wil ik een veronderstelling onderzoeken die wellicht een deel van deze vraag oplost. Past het karakter van het sjieke jaarboek *De Oranjeboom* met zijn nadruk op het Ancien Regime, personen en gebouwen niet wonderbaarlijk goed bij het nostalgische beeld dat veel Bredanaars in de afgelopen eeuw van de stad wensten te hebben, namelijk dat de stad het Haagje van het Zuiden zou zijn of zou moeten zijn? Is de thema- en periodekeuze in *De Oranjeboom* niet mede de uitdrukking van deze nostalgische opvatting van de stad? Waar zou dan deze nostalgie vandaan komen? Of anders geformuleerd: waarom zou er zoveel nostalgie geweest zijn?

In deel III van de *Geschiedenis van Breda* dat in 1990 is verschenen hebben Marcel Duijghuisen en ik het zelfbeeld van Breda al eens aan de orde gesteld.⁹ Hier is een merkwaardig historisch proces aan de hand. Tot diep in de twintigste eeuw is in de politieke bovenlaag en in de spraakmakende gemeente de opvatting dat Breda een mooie woonstad was, en vooral ook diende te zijn, een heel belangrijk thema geweest. Dit oude zelfbeeld was gebaseerd op de op zichzelf aantrekkelijke idee dat het ware belang van de stad lag in het aantrekken van gefortuneerde burgers met een flink huishoudelijk budget. Dat was goed voor de fiscale opbrengsten en voor de ambachtelijke activiteit in de stad. Bovendien bleven hierdoor orde en rust gehandhaafd, een niet onbelangrijke connotatie van morele aard.

In feite voltrokken zich echter fundamentele veranderingen in de stedelijke samenleving die in het zelfbeeld van de stad lange tijd nauwelijks terug te vinden zijn. Hebt u ooit de stad trots horen verkondigen dat zij in industrieel opzicht aan de top stond in Nederland? Toch was dat gedurende een vijftigtal jaren het geval. Hebt u ooit gehoord van een vooroorlogs Bredaas industriebeleid of van een industriebeleid in de moeilijke jaren zeventig?

De Bredase geschiedenis laat zien dat zich na 1870 een trendbreuk in de historische ontwikkeling van de stad voltrok die tegen 1930 voltooid was. Vier elementen kunnen in het bijzonder worden genoemd. In de eerste plaats de afbraak van de wallen, de groei van de bevolking en een krachtige ruimtelijke uitleg van de stad die nog altijd bezig is.¹⁰ Ten tweede begon na 1870 een snelle industrialisatie van de

stad. Moderne technologie in de vorm van stoomaandrijving en mechanisatie ontwikkelde zich voorspoedig. Zowel loonexplosies als golven van werkloosheid deden zich voor, totaal nieuwe verschijnselen in de stad. Ten derde zien we in de sociale structuur naast de traditionele Bredase elite en de oude ambachtelijke middenstand nieuwe sociale groepen met nieuwe mentaliteiten ontstaan. De oude machtsgroepen in de stad werden bovendien nog door een vierde verschijnsel bedreigd, namelijk de democratisering. Het stemrecht voor de arbeiders en de partijvorming buiten traditionele groepen om waren geheel nieuwe elementen in het politieke bestel van de stad, die al evenzeer de traditionele gang van zaken zwaar onder druk zetten.

Al deze veranderingen lijken decennialang maar heel traag door te dringen in het zelfbeeld en de psyche van de stad. De snelle komst van de moderne samenleving riep in het kleinsteedse Breda niet zozeer liberale en socialistische bewegingen op maar verhevigde juist de inkapseling ervan. Angst en doemdenken ten opzichte van nieuwe mentale ontwikkelingen vierden hoogtij. In deze zich succesvol industrialiserende stad manifesteerde zich een grote defensieve bezorgdheid omtrent traditionele waarden en ontwikkelde zich in veel opzichten een uitgesproken conservatisme. In zekere zin bleef een hunkering naar een overzichtelijke, stabiele situatie bestaan die gebaseerd was op bezit, kleinbedrijf en de standensamenleving.¹¹

Het aanvaarden van en vooral ook het zich geïnspireerd weten door de moderne industriële samenleving is in politiek en mentaal opzicht een zeer omstreden en langdurig proces geweest. Breda was hierin geen uitzondering. In heel veel maatschappelijke verbanden duurde het erg lang voor de moderne samenleving als een autentieke cultuur en als uitgangspunt van het denken ging dienen.

In deze stedelijke cultuur met zijn gespletenheid van de moderne economie en de conservatieve geest is de Kring werkzaam geweest. Uiteraard dient ook de vraag te worden gesteld hoe zich het platteland ontwikkelde, want ook daar haalt de Kring een deel van zijn inspiratie vandaan.

Mijn stelling is dat ook op het platteland zich een vergelijkbare beweging voordeed van enerzijds krachtige marktwerking en anderzijds mentaal en politiek verzet hiertegen. De economische verandering bestond hierin dat het Land van Breda zich vanaf 1850 dankzij de nieuwe spoor- en tramwegen in hoog tempo ontwikkelde tot een voortreffelijk agrarisch exportgebied, met een sterk marktgericht handelen. Princenhage, met zijn talloze gezinsbedrijven en fruitteelt en tuinbouw is het bekendste voorbeeld, maar de andere dorpen van de Baronie deden het even goed. Kern van de plattelandseconomie in het Land van Breda bleef het gezinsbedrijf, eventueel aangevuld met inkomsten uit thuisarbeid en uit trekarbeid naar Holland. Dit laatste was vaak hard nodig wegens de te kleine schaal van het bedrijf. Op de klei waar grote marktbedrijven bestonden met veel loonarbeid was de situatie anders en ontwikkelde zich al snel een veel modernere mentaliteit.

Op het zand waren al in de negentiende eeuw talloze gezinsbedrijven in zeer behoeftige omstandigheden. Vincent van Gogh heeft ons onvergetelijke schilderijen en prenten van noest arbeidende en armelijk levende families nagelaten. Wanneer na 1890 de markt aan deze arme boerenbevolking begint te trekken, vooral door de loonexplosies in steden als Breda, Antwerpen en vooral Rotterdam, begint een op-

merkelijk proces van ideologisering van het boerengezinsbedrijf en van ontmoediging van de overstap naar het moderne leven, met name de goedbetaalde stedelijke loonarbeid.

De bekende geestelijk adviseur van de Noordbrabantse Christelijke Boerenbond (NCB), pater G. van den Elsen, publiceerde in 1920 zijn *Beknopte Sociologie der Boeren*.¹² Deze had de vorm van een soort catechismus en telde 269 vragen en antwoorden over het juiste gedrag van de boer, zijn gezin, de boerenbond en de staat. Dit fascinerende boekje werd tot 1960 intensief gebruikt in het jonge boerenvormingswerk van de NCB door heel Brabant en Zeeland, inclusief het Land van Breda.

Vraag 70 luidt:

Hoe verliest de boerenstand zijn goede hoedanigheden en zijn zedelijke waarde? Het antwoord is: Het moderne leven met zijn stoffelijken welstand en zijn zedelijk verval dringt door op het platteland. De geest van onverschilligheid, losbandigheid, materialisme en socialisme verpest de openbare meening en de openbare zeden en die pest verbreidt zich met groote snelheid (...).

Vraag 71 luidt:

Wat zijn de gevolgen van die moderniseering? En het antwoord is: De boer verliest de liefde voor zijn huis en zijn huisgezin, de boerenzoon zoekt de moderne gemakkelikheden buitenshuis, in danspartijen, schouwburgen en bioscopen, de dochter in wufte kleeding en het arbeidsvolk ontvlucht het platteland om zich in de stad te begraven. De eenheid des huisgezins verdwijnt, de kinderen worden vreemden, de dienstboden en arbeiders worden vijanden die den boer plagen en kwellen en van de boerderij plukken zoveel zij maar kunnen. Zo gaat de boerenstand te gronde en valt uiteen als een vermolmde mergelsteen.

Deze even lyrische als radicale afwijzing van het moderne leven impliceerde nogal wat voor de gezinnen: migratie naar de stad werd gezien als onwenselijk, specialisatie en moderne productiemethoden werden ontraden. Het voortploeteren op veel te kleine boerderijen, terwijl het inkomen van de stedelijke samenleving sterk steeg, werd het lot van velen. In de gezagsideologie van die tijd moet men daarbij voor ogen houden dat de boerinnen een hoge prijs betaalden door intensieve boerenarbeid en de geboorte en verzorging van vele kinderen. Ook de boerinkinderen, die niets anders konden dan meehelpen aan de idealistische voortzetting van deze verliesgevende bedrijven, leverden geweldig in: geringe scholing, intensieve arbeid maar geen arbeidsloon, en zeer langdurige verkeringen. Vraag 105 onthult waar voor Van der Elsen de echte prioriteiten behoren te liggen voor het boerengezin, ook als de stad met zijn stijgende lonen lokt.

Vraag 105 luidt:

Hoe kan een boer gehecht zijn aan een beroep dat zoo weinig loonend is, zoo'n zware arbeid vordert en hem aan zooveel gevaren en rampspoeden blootstelt? Het antwoord luidt: Groote financieele voordelen zijn van het boerenbedrijf

niet te verwachten, maar des te groter zijn de lichamelijke en geestelijke gezondheid, levenskracht en levenslust, tevredenheid en zielsgeneugten. (...) Zo gebeurt het dat er meer geluk en te vredenheid heerst in de hutten der armen dan in de paleizen der grooten.

Hoewel in de praktijk de agrarische economie van de Baronie van Breda zich na 1850 ontstuimig ontwikkelde als een exportactiviteit en dit wezenlijk deel werd van een moderne markteconomie, loste de hier geschetste antimoderne ideologie zich pas op in de loop van de jaren vijftig en zestig. Toen pas realiseerde zich de Boerenbond dat er serieuze sociale misstanden heersten in het armere deel van de boerenstand. Men voelde dat dit niet langer kon en gooide het beleid radicaal om. De massale uittocht uit de boerenstand begon. Tegelijk werd in de jaren vijftig en zestig met kracht gewerkt aan het propageren van bedrijfseconomisch denken en doen en trad een forse stijging van de inkomens op. De kinderen werden verlost van langdurige gezinsarbeid en kregen een steeds betere scholing. In het spoor hiervan ontwikkelde zich in rap tempo een totale modernisering en een culturele verstedelijking van de plattelandscultuur.¹³

Welke conclusies kunnen getrokken worden ten aanzien van het stads- en landskarakter van *De Oranjeboom*? Het beeld is met alle lof voor de grote kwaliteit van de artikelen en de grote mate van eerlijkheid in het verdelen van de aandacht over Stad en Land uiteindelijk ook wat kritisch.

Gaat de Kring door met de productie van vooral detailstudies, en volgt zij daarbij de recente tendens van een steeds grotere nadruk op de stad Breda, dan moet serieus rekening worden gehouden met de historische en heemkundige emancipatie van het Land. Men hoeft geen helderziende te zijn om te voorspellen dat bij dit soort beleid de Kring binnen afzienbare tijd zal moeten overgaan tot naamsverkorting, alleen nog de Stad, met uitsluiting van het Land. Daar hoeft men niet rouwig om te zijn, als dat de wil is van de Kring en de redactie.

Interessanter lijkt me een beduidend minder eenzijdige nadruk op detailstudies en een flinke versterking van de tweede en derde categorie, namelijk de artikelen over het geheel van de regio Breda en over de relaties tussen de regio Breda en de rest van de wereld. Hoewel ik inzie dat de ontwikkeling van een dergelijk profiel niet gemakkelijk is, moet het mogelijk zijn een lezerspubliek voor regionale geschiedenis te interesseren, tussen het lokale en het provinciale niveau in.

Mijn laatste conclusie betreft de veronderstelde invloed van een zeker conservatisme op het karakter van *De Oranjeboom* in de afgelopen vijftig jaar. Ik heb geconstateerd dat de stad lange tijd vasthield aan het achterhaalde beeld van het rustige "Haagje van het Zuiden" en dat op het platteland de fictie van de anti-moderne boer welig tierde. Beide ideeën verzetten zich tot in de jaren vijftig expliciet tegen de moderne dynamiek van de samenleving. Dit werkte natuurlijk nog geruime tijd door in de toentertijd gevormde Bredanaars, op zijn minst tot ca. 1970.

Het is niet onlogisch om te veronderstellen dat de traditionele selectie van thema's in *De Oranjeboom* de intense invloed hiervan weerspiegelt. Wat in mentaal opzicht aan veel kritiek bloot staat, wordt uiteraard niet als eerste thema gekozen voor

historisch onderzoek. Het Ancien Regime biedt dan meer veiligheid. Een en ander lijkt tevens te verklaren waarom de themakeuze ook na 1960 nog opvallend ver uit de buurt is gebleven van moderne ontwikkelingen. Dat de beperkte belangstelling voor moderne historische dynamiek ook na 1980 nog voortduurde vind ik echter zeer opmerkelijk. In de jaren tachtig houdt slechts 9% van de toen verschenen 58 studies zich bezig met moderne historische ontwikkelingen, terwijl men op grond van de publicaties in heel Nederland in ieder geval 35% en wellicht 50% zou mogen verwachten.¹⁴

Een sensationele omslag in het karakter van *De Oranjeboom* heeft zich voltrokken na 1990: in de laatste zeven jaarboeken is 50% van de studies gewijd aan de geschiedenis van nieuwe maatschappelijke verschijnselen. Dit duidt erop dat de selectiebakens heel laat, maar wel zeer grondig zijn verzet. Nu we de eenentwintigste eeuw binnengaan voorspel ik dan ook een modern jaarboek *De Oranjeboom*, hopelijk op regionaal niveau opereert. Het zal prachtige hoofdstukken betreffende de negentiende en twintigste eeuw als geen ander weten te presenteren en daarvoor een breed publiek weten te vinden.

Tabel 1 Verdeling naar drie categorieën van historische studies in *De Oranjeboom*, dl 1-50, 1948-1997.

Drie categorieën van thema's	Absoluut aantal studies	Procentueel aandeel	
1. Plaatsgebonden studies	287	89	
a. in de stad	188	58	
b. op het land	99	31	
2. Stad en Land als geheel onderzocht	14	4	
3. Stad en Land als onderdeel van de algemene geschiedenis	23	7	
TOTAAL	<hr/> 324	<hr/> 100	

N.B. In memoria, voorwoorden, bibliografische en andere instrumentele bijdragen, alsmede enkele bijdragen die niet op Stad en Land betrekking hebben, zijn buiten beschouwing gelaten.

Tabel 2 Studies met als thema 'moderne maatschappelijke ontwikkelingen na 1870', *De Oranjeboom*, dl 1-50, 1948-1997.

Periode	Aantal studies	(absoluut aantal)	(procentueel aantal)
1948 - 1978	220	6	3
1948 - 1989	278	11	4
1948 - 1997	324	34	10

N.B. Enkele bijdragen die (mede) betrekking hebben op de periode na 1870 zijn buiten beschouwing gebleven omdat zij niet voldoen aan de eis dat aspecten van moderne maatschappelijke ontwikkelingen primair aan de orde worden gesteld: de geschiedenis van oude molens, huizen en landgoederen bijvoorbeeld.

AANTEKENINGEN

1. Voordracht, uitgesproken op het symposium 'De verhouding tussen stad en platteland' georganiseerd door de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda 'De Oranjeboom' op 10 oktober 1998.
2. Thomas Ernst van Goor, *Beschryving der Stadt en Lande van Breda* ('s-Gravenhage 1744).
3. Van Goor, *Beschrijving*, 504.
4. Van Goor, *Beschrijving*, 46 en 47. Eerste boek, hoofdstuk VII (Wapen van de Stad Breda), derde boek hoofdstuk I (wapen van het Land van Breda). Zie voorts: W. van Ham, 'De symbolen van Stad en Land van Breda', in: jaarboek *De Oranjeboom* 21(1968) 101-124. Recentelijk is een fraaie stropdas van de wapens van de gemeenten van de Baronie in omloop gekomen. Men moet echter vaststellen dat het Wapen van het Land van Breda ontbreekt. Een mogelijke reden hiervoor is de grote gecompliceerdheid ervan.
5. Namelijk 188 van de 287 plaatsgebonden studies.
6. Korthedshalve is afgezien van een verwijzing naar delen en pagina's. Zie het praktisch overzicht op auteursnaam: 'Inhoud van de jaarboeken "De Oranjeboom" 1948-1994, gerangschikt naar de auteur', in: jaarboek *De Oranjeboom* 48(1995)203-210.
7. H.F.J.M. van den Eerenbeemt (red.), *Aspecten van het sociale leven in Breda na 1830* (Tilburg 1965). Zie voorts o.m. studies (in chronologische volgorde) van F.A. Brekelmans, 'De stedelijke ontwikkeling van Breda', in: *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*. 68(1969)51-65; L. Groothuis, *De Brabantse bisschoppen Bekkers en De Vet; wegbereiders van een vernieuwingsbeweging* (Tilburg 1973); P.C.M. Dekkers, *Honderd jaar volkshuisvesting in Princenhage 1870-1970* (scriptie Tilburg 1975); F. Glorius, *F.B.J. Frencken en de Katholieke Jeugd Vereniging; de zorg voor de meisjes met name in het bisdom Breda* (Tilburg 1979); J. Beenen, *Industrie en arbeid in de gemeente Breda* (scriptie, Tilburg 1982); M. van Rooyen, *Breda in beeld 1940-1985* (Breda 1984); Th. Engelen en H. Hillebrand, 'Vruchtbaarheid in verandering. Een gezinsreconstructie in Breda 1850-1940', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 9(1985)248-289; C.W. Ten Teije, *De opkomst van het socialisme in Breda. Actie en reactie tot 1908* (Tilburg 1986).
8. P.B.M. Blaas, 'Nederlandse geschiedschrijving na 1945', in: W.W. Mijnhardt (red.), *Kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sedert 1945* (Utrecht/Antwerpen 1983)9-47.
9. Beschouwingen over het uiteenlopen van de idee over de stad en de werkelijkheid bij M.J.M. Duijghuisen m.m.v. P.M.M. Klep, *Geschiedenis van Breda, dl. III: 1795-1960. Hoofdlijnen en accenten* (Breda 1990)150, 258-261 en 332-335.
10. Ook geboortenbeperking deed zijn intrede, al voor de Eerste Wereldoorlog. Toch bleef dit in de heersende publieke opinie lange tijd onbespreekbaar. Th. Engelen en H. Hillebrand, 'Vruchtbaarheid in verandering. Een gezinsreconstructie in Breda 1850-1920', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 11(1985)248-289.
11. C.W. ten Teije, *De opkomst van het socialisme in Breda. Actie en reactie tot 1908* (Tilburg 1986); P.M.M. Klep, 'Breda en Amsterdam', in B. de Vries e.a. (red.), *De Kracht der Zwakken. Studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden* (Amsterdam 1992)139-167.
12. G. van den Elsen, *Beknopte Sociologie der Boeren* (Viersen 1920).
13. T. Duffhues, *Voor een betere toekomst. Het werk van de Noordbrabantse Christelijke Boerenbond voor bedrijf en gezin 1896-1996* (Nijmegen 1996).
14. P. Luyckx, 'De beoefening van de Nieuwste Geschiedenis in de 20^e eeuw', in: P. Luyckx en N. Bootsma (red.), *De laatste tijd. Geschiedschrijving over Nederland in de 20^e eeuw* (Utrecht/Antwerpen 1987)35-36. Voor de periode 1981-1983 worden hier 3643 publicaties betreffende de staatkundige en de economische en sociale geschiedenis vermeld, waarvan 2185 (= 60%) de nieuwste geschiedenis na 1800 betreffen. Men mag hiervan ca driekwart tot de periode na 1870 rekenen: dat is 45%. In de loop van de jaren tachtig stijgt dit percentage snel verder. Hoewel precieze cijfers door Luyckx niet worden gegeven kan men bijgevolg ervan uitgaan in de jaren tachtig 50% van de wetenschappelijke publicaties op beide vakgebieden de periode na 1870 betreft. Opgemerkt moet worden dat dit slechts een ruwe indicatie is, daar Luyckx de rubrieken regionale, militaire, rechts-, kerk, en cultuurgeschiedenis buiten beschouwing heeft gelaten, waarin het aandeel van recente studies wat varieert. Een probleem is dat hier veel publicaties in voorkomen die niet met die van het wetenschappelijke niveau van *De Oranjeboom* vergelijkbaar zijn. Het voert hier te ver om daar uitvoerig stil te staan. Zou men deze rubrieken - gezuiverd voor in memoria,

bibliografische bijdragen, voor andersoortige publicaties en voor publicaties die niet het niveau van *De Oranjeboom* bereiken - toevoegen, dan zou het percentage kunnen dalen, maar toch niet verder tot een niveau van ca 35%.